

के राज्यको सान्दर्भिकता अबै छ ?

• विष्णु रिमाल

विश्वव्यापीकरण र त्यस विरुद्ध सियाटलदेखि जेनोआ, डाभोस र जोहनेसवर्गसम्म जनताद्वारा भएको विरोध प्रदर्शनले राज्यको सान्दर्भिकता बाँकी छ, कि छैन भन्नेमा चर्चा/परिचर्चा चलिरहेको छ। यसक्रममा मूलतः दुई कोणबाट बहस जारी छ। पहिलो, विश्वव्यापीकरणको उदयसंगै राज्य कमजोर भएको छ, यसको सान्दर्भिकताको अन्त्य भएको छ। दोस्रो, राज्यको सान्दर्भिकता कायमै छ र विश्वव्यापीकरणलाई ठेगान लगाउन पनि राज्यले महत्त्वपूर्ण भूमिका सक्छ। आउनुोस्, हामी यसबारे निर्वाह गर्न छलफलमा सामेल होऔं।

राज्य भनेको के हो ?

राज्य भन्नाले सामान्यतया निम्न कुराहरू बुझ्नु पर्छ :

- केन्द्रीय सरकार, जसभित्र निर्वाचित जनप्रतिनिधि, संसद, मन्त्री परिषद्, सरकारी मन्त्रालय र मन्त्रीहरू समेत पर्दछन्।
- गाविस, नगरपालिका, जिविस जस्ता स्थानीय निकाय र अंचल/जिल्ला/प्रान्तीय प्रशासन
- प्रहरी र सेना
- अदालत र भ्यालखाना
- सामुदायिक शिक्षा प्रणाली, र
- राज्यको स्वामित्वको सार्वजनिक संस्थानहरू

पूँजीवादी राज्यले आफ्नो वर्गको स्वार्थको लागि तीन प्रमुख काम गर्दछ। पहिलो, पूँजीपति वर्गलाई अकूत नाफा कमाउन सक्ने बनाउन आधारभूत संरचना, सार्वजनिक यातायातका साधन, समष्टिगत आर्थिक नीति, श्रम सम्बन्धसँग सम्बन्धित कानूनहरू जस्ता विषयबाट आम वातावरण बनाउँछ। दोस्रो, जंगी र दमनात्मक उपायबाट उनीहरूको स्वार्थ सुदृढ र रक्षा गर्छ। तेस्रो, सार्वजनिक संचार र शिक्षा जस्ता माध्यमबाट संस्थागत रूपमा सत्ताधारीवर्गको विचार प्रवाह गर्छ।

पहिलो दृष्टिकोणः अब राज्यको सान्दर्भिकता छैन

यो दृष्टिकोणको समर्थकहरूका तर्क निम्न अनुसार छः

- विश्वव्यापीकरणले सार्वजनिक र आर्थिक नीतिको विषयमा राष्ट्रिय रूपमा गरिएका निर्णयहरूको कुनै अर्थ नलाग्ने गरी राज्यलाई नियन्त्रित गरेको छ। यसको कारण हो, राष्ट्रिय अर्थतन्त्र राष्ट्र भित्रको शक्तिको निर्णयबाट होइन, बाह्य शक्तिबाट निर्धारित हुन्छ। उदाहरणको लागि, विभिन्न देशमा संचालित भइरहेका बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूलाई लिन सकिन्छ। तिनीहरू सम्बन्धित देशको नियम कानून टेढैनन्, यतिसम्म की तोकिएको कर समेत तिर्दैनन्।
- कुनै देशले आफ्नो देशको राष्ट्रिय पूँजीको हितमा कुनै कानून पास गरेमा बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरू आफू सुहाउँदो नियम-कानून भएको देशमा टाप ठोक्छन्।
- राज्यको परम्परागत कामहरू, विश्व बैंक र अन्तरराष्ट्रिय मुद्राकोष जस्ता अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरूको पोल्तामा परिसकेको छ।

यो धारणाबाट निर्देशित हुनेको दावी छः अब राज्यको अर्थ रहेन। अबको लडाइँ भनेको राज्यसँग होइन, अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरू विरुद्ध हुनुपर्छ।

दोस्रो दृष्टिकोणः राज्यको सान्दर्भिकता कायमै छ

यो दृष्टिकोणको समर्थकहरूसँग पनि वग्रेलती तर्कहरू छन् :

- बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरू विभिन्न देशहरूमा संचालन भए पनि तिनीहरूको मुख्यालय (प्यारेन्ट कम्पनी) खास देशमा नै रहेको छ। कसरी र कति नाफा कुम्ल्याउने भन्ने देखि कहाँ-कहाँ लगानी गर्ने भन्ने कुरासम्मको अनुसन्धान र योजनाको काम त्यही मुख्यालयबाट हुन्छ। मुख्यालय रहेको राज्य र बहुराष्ट्रिय कम्पनीले नयाँ व्यवसाय शुरू गर्न खोजेको राज्य बीच सम्भौता नभई यस्ता कम्पनीले आफ्नो लगानी गर्न सक्दैनन्।
- सबै बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरू “गतिशील” छैनन्। उदाहरणको लागि, ठूला-ठूला कारखाना संचालन गरिरहेका पूँजीपतिहरूलाई चलिरहेको कारखानामा ताला ठोकेर अर्को देशमा जान, गफ गरे जस्तो सजिलो हुँदैन। उनीहरूले सजिलैसँग सार्न सक्ने पूँजी भनेको मौद्रिक पूँजी (मनि क्यापिटल) मात्र हो। त्यो पनि सम्बन्धित राज्यहरूको सहयोग विना “यताको उता” गर्न सकिदैन।

- अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरूले पनि राज्यलाई पूर्णरूपले विस्थापित गर्न सक्दैनन् । अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरू स्वयं नै पूँजीपतिहरूको स्वार्थको स्वर्ग निर्माण गर्न पूँजीवादी राज्यहरूले मिलेर बनाएका हुन् । त्यसैले अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरूले गरेका निर्णयमा संयुक्त राज्य अमेरिका वा युरोपेली संघ जस्ता शक्तिशाली राज्यको स्वार्थ लुकेको पाइन्छ । विश्वव्यापीकरणको प्रक्रियाबाट राज्य पीडित भएको छैन, बरु राज्यले नै पूँजीपतिवर्गको स्वार्थको रक्षाको लागि नवउदारतावादी नीति लाद्न सहजकर्ताको भूमिका खेलि रहेको छ ।

यो दृष्टिकोणका समर्थकहरू पनि माथि उल्लेखित अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरूको विरोध गर्ने कुराको विपक्षमा छैनन् । तर, उनीहरूको तर्क छ- राज्य र मालिकहरू विरुद्ध राष्ट्रियरूपमा संघर्ष केन्द्रित गरेर मात्रै अन्तरराष्ट्रिय पूँजीवादी प्रणालीलाई तह लगाउन सकिन्छ ।

राज्य र यसको भूमिकाको सान्दर्भिकता छ कि छैन भन्ने विवादको प्रमुख असर संघर्षको विषयमा पर्दछ । त्यसैले “राज्यले निर्वाह गर्ने विभिन्न भूमिका साह्रै महत्त्वपूर्ण छ” भन्ने हो कि “राज्य शक्तिहीन भएकोले असान्दर्भिक भयो” भन्ने? यो नै हामीले ख्याल गर्नु पर्ने प्रमुख प्रश्न हो ।

नवउदारतावादमा राज्यको भूमिका

विश्वव्यापीकरणले पूँजीवादी राज्यको परम्परावादी संरचना र कामलाई फेरि दिएको छ । यो फेरिएको स्थितिलाई हामी नवउदारतावादी राज्य भन्छौं । यो नवउदारतावादी राज्य विश्वव्यापीकरणले राज्यको अधिकार खोसेर होइन, विश्वको शक्ति सन्तुलनमा आएको ठोस परिवर्तनले सृजना हुनु पुगेको हो । यसका कारणहरू निम्न अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- १९७० र १९८० को दशकमा संगठित श्रमिक वर्गको शक्ति घट्न थाल्यो ।
- विश्वका अन्य देशको तुलनामा संयुक्त राज्य अमेरिका, युरोपेली संघ र जापानको शक्ति बढ्न थाल्यो ।
- उत्पादनमा लगानी गरिएको पूँजीको भन्दा मौद्रिक पूँजी (मनी क्यापिटल) को शक्ति बढ्न थाल्यो ।

विश्वव्यापी परिवर्तनले राज्य संचालन प्राक्रियामा ल्याएको फेरवदलाई निम्न तीन भागमा बाँड्न सकिन्छ :

१. नवउदारतावादी राज्यले सबै पूँजीपतिको होइन खास पूँजीपतिको मात्र पक्षपोषण गर्छ

नवउदारतावादी राज्यले आम रूपमा पूँजीवादको स्वार्थ-रक्षाको लागि पूँजीपतिहरूलाई संगठित गर्दैन, यसले वित्तीय र निर्यात बजार मार्फत् नाफा कमाउने सट्टाबजारीसँग मिलेमतो गरेर सिधै कारोवार गर्छ। यसलाई बुझ्न अफ्रिकाको एउटा उदाहरण तल दिईएको छ।

१९३० को दशकमा सुनको भाउ एकदमै अकासियो। खानी कम्पनीहरूले अकल्पनीय नाफा कमाए। यसको परिणामस्वरूप राज्यले खानी कम्पनीमा चर्को दरमा कर लगायो। त्यसबाट प्राप्त स्रोतलाई राज्यले **इस्कोम, इस्कोर** जस्ता कम्पनीहरूमा लगानी गर्‍यो। यो लगानीले दक्षिण अफ्रिकाको औद्योगिकीकरणको लागि आधारभूत संरचना विकास गर्न सघायो। यसरी राज्यले एक क्षेत्रको पूँजीपतिबाट अर्को क्षेत्रमा स्रोत परिचालन गर्‍यो। यसले राष्ट्रिय पूँजी निर्माणमा सहयोग नै गर्‍यो।

अहिलेको नवउदारतावादी दक्षिण अफ्रिकी राज्यले यसरी स्रोत परिचालन गर्दैन। संकट भेलेरहेका दक्षिण अफ्रिकी पूँजीपतिहरूलाई मद्दत गर्नुको बदला यसले **एङ्ग्लो अमेरिकन, जेनकोर** जस्ता बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूलाई सहयोग गर्ने नाममा देशभित्रको पूँजी विदेश तिर सारिरहेछ।

यो प्रक्रियाको भौगोलिक आयाम पनि छ। पहिले राज्यले अल्पविकसित क्षेत्रमा लगानी गर्न निर्देशन गर्दथ्यो भने नवउदारतावादी राज्यले अमेरिकाको सिलिकन भ्याली जस्ता नाफा हुने ठाउँमा मात्र लगानी गर्छ।

२. नवउदारतावादी राज्य “खोक्रो” छ

नवउदारतावादी राज्यको महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेकै खास काम अन्तरराष्ट्रिय संस्थामा सार्नु र अन्य काम स्थानीय निकायको जिम्मा लगाइदिनु हो। डब्लुटीओलाई राज्य-देशको (नेसन-स्टेट) विस्तारको रूपमा लिन सकिन्छ। यहाँ भित्र अमेरिका जस्ता बलियो पूँजीपतिवर्ग भएको राज्यको कमजोर राज्यमाथि हैकम चल्छ। व्यापार र लगानी जस्तो आर्थिक काम मात्रै यस्ता संस्था मार्फत् राज्यले गर्छ।

विश्वव्यापीकरण प्रक्रियामा स्थानीय सरकारको उदयले नवउदारतावादी राज्यलाई सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ। सेवा प्रदान गर्ने आर्थिक दायित्व स्थानीय सरकारमा पन्छ्याएर केन्द्रीय सरकारले आफ्नो बजेटलाई ठाउँमा त राख्छ तर, वैदेशिक लगानीकर्तालाई आकर्षण गर्न यस्तो काम रात्रै भए पनि प्रायः स्थानीय निकायलाई संकटमा पारिदिन्छ। यसरी स्थानीय सरकारमा आफ्नो केही (मूल) दायित्व जिम्मा लगाएर राज्य खोक्रिएको छ।

३. नवउदारतावादी राज्यले सेवा दिदैन, निर्देशित (रेगुलेट) गर्छ

नवउदारतावादी राज्य सेवा दिने कामबाट पन्छिन्छ र निजी क्षेत्रलाई हरेक क्षेत्रमा ढोका खोल्छ। यसले सरकार र जनता बीचको सम्बन्धलाई पनि परिवर्तन गरिदिएको छ। किनकि राज्यले हरेक सेवा बापत दस्तुर लिन्छ र जनतालाई **नागरिकको रूपमा** नभएर “**ग्राहक**” वा “**उपभोक्ता**” को रूपमा व्यवहार गर्छ।

तर, नव-उदारतावादी राज्यले पनि आफू टिकिरहन श्रमिक आपूर्ति भने निश्चित गर्छ। किनकि, यस्ता राज्यले शिक्षा, यातायात, स्वास्थ्य जस्ता कुराहरूमा निजी पूँजीपतिको कृपा माथि मात्रै भर पर्नु परेमा कारखाना, व्यवसाय, खानीहरू निरन्तर चलिरहने ग्यारेन्टी हुँदैन। यही समस्या हल गर्न नवउदारतावादी राज्यले निजी व्यापारीहरूलाई तोकिएको मापदण्ड पूरा गराउन सहजकर्ता (रेगुलेटर) को भूमिका निर्वाह गर्छ। यद्यपि, नागरिकहरूको हस्तक्षेप र प्रजातान्त्रिक जवाफदेहीपनबाट बाँधिँएर यी सबै प्रक्रिया साथ-साथै चलिरहन्छन्।

(ओरकर्स वर्ल्ड न्यूज, नं. २४, सेप्टेम्बर २००२ को लेखमा आधारित)
श्रमिक खबर, संख्या ७४, माघ २०५९